

Joodse aanwezigheid in Oostende (2)

Ann Van Loo

Materiële getuigen van joodse aanwezigheid in Oostende

1. De joodse graven

1.1. Begrafnisrituelen

- Alleen een rabbijn¹⁷ mag in de synagoge binnengedragen worden. Dan gaat men zevenmaal rondom de baar en blaast men op de ramshoorn (zie SJOFAR-woordenlijst). Voor de anderen vindt er in de synagoge geen rouwdienst plaats.

- Wanneer men op het kerkhof aankomt, wordt de withouten¹⁹ kist op de schouders genomen en naar de grafkuil gedragen. Het zijn de leden van de chevrah kaddisja²⁰ die de kist laten zakken. In Oostende kan men steeds een beroep doen op de chevrah van Brussel.

- De dode rust nu in de richting van Jeruzalem, waar eens de tempel stond en waar volgens de traditie de opstanding zal plaatsvinden.

De eerste drie schoppen aarde worden op de kist geworpen of gestrooid. In sommige kringen brengen de rouwenden nu een scheur aan in hun kleren (= de Keriah). Die scheur kan gehecht worden na dertig dagen. De hechting mag echter nooit volledig zijn.

De omstaanders (de familieleden eerst) werpen nu drie scheppen aarde op de kist. Ze reiken elkaar de spade niet aan, maar zetten hem neer; de volgende neemt hem weer op. Tenslotte spreken de naaste verwanten het kaddisjgebed uit.

Elf maanden lang zullen de zonen (in progressieve kring ook de dochters) dit gebed bidden. Wanneer deze periode voorbij is, wordt een steen op het graf geplaatst.

Het grafopschrift, dat aan rabbinale goedkeuring onderworpen wordt, bevat de burgerlijke

en de Hebreeuwse naam en uiteraard ook de geboorte- en sterfdatum.

Op het einde vindt men telkens de initialen van de Hebreeuwse woorden die, omgezet in het Nederlands, betekenen: "Moge de ziel gebundeld zijn in de band van het eeuwig stralend Licht".

- Wanneer men het kerkhof verlaat, wast men de handen.

1.2 De Stuiverstraat

1.2.1. Situering

Helemaal achteraan "t Nieuw Kerkhof" loopt een klein paadje dat je tot bij een poortje brengt. Op het poortje werd een Davidster²¹ aangebracht: een teken dat je bij de joodse begraafplaats bent aangekomen.

Deze begraafplaats werd kort na "t Nieuw Kerkhof" aangelegd, maar maakte er op dat ogenblik geen deel van uit. Toen dit laatste tijdens de jaren '60 uitbreiding nam, werd de joodse weide erin geïntegreerd.

17) Is geen geestelijke, kreeg geen wijding. Hij houdt de preken op speciale dagen, zegent huwelijken in, is godsdienstleraar. Hij moet ook regelmatig alle voedingswinkels en slachthuizen controleren om te zien of alles in overeenstemming met de voorschriften gebeurt. Hij mag trouwen en zelfs scheiden. In niet-traditionele kringen mogen ook vrouwen rabbijn worden.

19) In Jeruzalem begraaft men de doden zonder kist. Op de andere plaatsen gebruikt men steeds een eenvoudige witte kist, zonder versiering.

20) Een soort liefdadigheidsinstelling voor de hele Gemeenschap, opgericht in het begin van de 14de eeuw. Bestaat uit mensen die tot de meest vooraanstaande leden van de Gemeente behoren. Zij leggen de dode af, wassen hem, bekleden hem met de doodskleren en kisten hem. Zij beschouwen dit werk als een plicht en een heilige opgave. Men kan hen hiervoor van hun werk wegroepen.

21) = Mageen David. Heel oud symbool dat geen godsdienstige betekenis heeft. "Mageen" betekent "schild", maar het is absoluut niet zeker dat het afkomstig is van het wapenschild van David

1.2.2. Uitzicht

- De kleine weide wordt omzoomd door een haag. Wanneer je ze betreedt, word je onmiddellijk getroffen door de soberheid en de sereniteit die er vanuit gaat.

- Zoals in traditionele kring gebruikelijk, is de plaats ontdaan van alle overbodige zaken..

Nergens staan grootse monumenten. Alleen bij het poortje zijn twee bomen aangeplant.

Normaal gezien worden bloemen niet toegelaten. In drie gevallen waar men blijkbaar de meer progressieve tendens volgt, staat toch een bloembak voor het graf.

- Een nummering is niet voorzien.

- Joodse mensen laten altijd een klein steentje achter op het graf dat ze bezoeken. Hiervan heb ik echter geen sporen meer gezien, hoewel de heer Nuytten mij verzekerde dat het gebruik nog gangbaar is in Oostende.

1.2.3. Indeling

LINKS

De eerste graven (een twintigtal) werden uiterst links aangebracht. Van een aantal zijn de inscripties zonet totaal afgesleten, dan toch wel erg onduidelijk geworden.

Het oudste graf dat ik gevonden heb, dateert van 1920. De steen vertoont grote barsten, zodat ik alleen een gedeelte van de naam kon lezen, nl. Baum. Volgens het register van het Israëlitisch Park gebeurde de eerste bijzetting pas in 1922. Bij de naam W. Lichtenbaum staat het sterfjaar echter niet genoteerd. Van de Burgerlijke Stand vernam ik dat bovengenoemde persoon in Oostende overleed op 24 januari 1920. Hij werd geboren in Varsovie (Rusland) in 1852. Hij was handelaar en woonde in de Witte Nonnenstraat.

Hoe het komt dat dit niet werd opgetekend, heb ik niet kunnen achterhalen.

MIDDEN

- Het midden bestaat uit een dubbele rij met, voor zover ik dit goed heb kunnen nagaan, 38

graven. Twee ervan zijn nog leeg.

- De meest recente bijzettingen op het kerkhof gebeurden in 1990 (Salomon Horoncyck) en in 1992 (Leiba Ber Szyf). Hiervan wordt in het register van het Israëlitisch Park geen gewag meer gemaakt. De laatste datum die immers opgeschreven werd, is 13 mei 1940. Nadien noteerde men de joodse begrafeningen tussen de andere, in het algemeen register.

- Eén graf bevat het volgende opmerkelijk epitaf: "In loving memory of Victor Schroeder who lost his life in the Apollo Air Disaster. December 30th 1933".

RECHTS

Uiterst rechts, dicht bij de uitgang, staan nog twee grafstenen. Op een ervan werd een foto van een kindje aangebracht. Het epitaf is verdwenen. Volgens Koen Verwaerde ligt hier een islamitisch kindje van Palestijnse origine. De joden hebben nooit bezwaren gemaakt tegen die bijzetting.

De andere steen, waarvan de inscriptie volledig in het Hebreeuws is, hoort bij het graf van een cohen²². We weten dit omdat er twee handen op afgebeeld zijn die mekaar raken. Een cohen wordt trouwens altijd zo dicht mogelijk bij de uitgang begraven omdat hij het eigenlijke kerkhof niet mag betreden.

1.2.4. Bekende namen

Wie de grafstenen van dichterbij bekijkt, treft namen aan die bekend in de oren klinken. Zo is er bijvoorbeeld het graf van Chaim Mendel Gosciny (1928) en van F. Gosciny (1936). Volgens mevr. Wulfowicz, secretaresse van de joodse Gemeenschap van Oostende, gaat het hier om verwanten van René Gosciny, de

²²) Afstammeling van de familie van de priesters, die in de tempel de eredienst waarnamen. Tegenwoordig is zijn bevoegdheid beperkt: hij moet alleen op feestdagen de priesterzegen uitspreken. Wanneer hij dit doet, gebeurt dit met gespreide, naar voren gestrekte handen. De duimen van de twee handen raken elkaar, terwijl een V ontstaat tussen midden- en ringvinger.

auteur van de wereldberoemde stripreeks Astérix. Daniel Dratwa, conservator van het Joods Museum van België, gaf mij hiervan bevestiging.

Ook van Julien Klener²³, die trouwens opgroeide in Oostende, liggen er hier familieleden begraven, o.a. zijn vader Isaac Klener (1975).

1.3 De Nieuwpoortsesteenweg

- Bij de inventarisatie van "t Oud Kerkhof" is men 3 joodse graven op het spoor gekomen. Het gaat hier om:

1) Perk 5, rij 2, graf 3 M. Horowitz (geboren Krakau, begraven in 1898)

2) Perk 5, rij 3, graf 5 L' épouse Reinsberg-Elsbach (geb. Brilon, begr. 1894)

3) Perk 7, rij 10, graf 31 Neama de Lean (geb. Konstantinopel, begr. 1920)

- Hoewel de graven een vervallen, verwaarloosde indruk maken, zijn de grafschriften nog vrij duidelijk. Ik had alleen moeite om de geboorteplaats van nr. 2 en het sterfjaar van nr. 3 te ontcijferen. Gelukkig zorgde de heer Missiaen voor de nodige opheldering.

Twee graven dateren uit de 19de eeuw, wat meteen bewijst dat in die tijd zeker Israëlieten in Oostende woonden. Dat de Gemeenschap een internationaal karakter had, blijkt uit de geboorteplaatsen.

1.4. Overplaatsingen

- Het register van het Israëlitisch Park vermeldt dat twee personen die in de Nieuwpoortsesteenweg lagen, overgebracht werden naar het joods kerkhof. Eén ervan werd in 1931 nog eens ontgraven en tenslotte bijgezet in Brussel.

- Veel Antwerpse joden vinden hun laatste rustplaats in Putte, net over de Nederlandse grens. Dit komt natuurlijk doordat men bij onze noorderburen nog altijd eeuwige concessies kan opkopen. Er is één geval bekend van een Oostendse jood die men in Putte heeft begraven.

2. De synagoge

2.1. Algemene informatie

- Het woord is afgeleid van het Griekse "synagoge". Het betekent: "plaats van samenkomst". Hiermee is het een perfecte vertaling van de Hebreeuwse naam "Bet ha-knesset".

- Over het ontstaan ervan lopen de meningen nogal uiteen. Bepaalde historici zijn van oordeel dat de synagoge reeds bestond in de tijd van de eerste tempel²⁴.

Anderen zijn de mening toegedaan dat de oorsprong terug te brengen is tot de Babylonische ballingschap²⁵.

In elk geval staat het vast dat de synagoge de schok opving die de verwoesting van de laatste tempel²⁶ teweegbracht. Ze werd toen immers het centrum van het joodse religieuze leven. Veel van de gebruiken en rituelen die gangbaar waren in de tempel, vinden we onder een of andere vorm terug in de synagoge.

Daarnaast evolueerde de synagoge ook al heel vlug tot gemeenschapscentrum en vergaderplaats.

2.2. In Oostende

2.2.1. Omstreeks de eeuwwisseling was Oostende een befaamde badplaats met internationale allure. Onder de vele vooraanstaande toeristen, trof men een groeiend aantal joodse gasten aan. In die tijd waren er zelfs 2 hotels die volledig "kosjer" waren²⁷.

Meer en meer begon men de noodzaak aan te voelen van een gemeenschappelijk gebedshuis.

- Baron Gerson von Bleichroder stelde een deel van zijn woning ter beschikking om de grote feestdagen te organiseren.

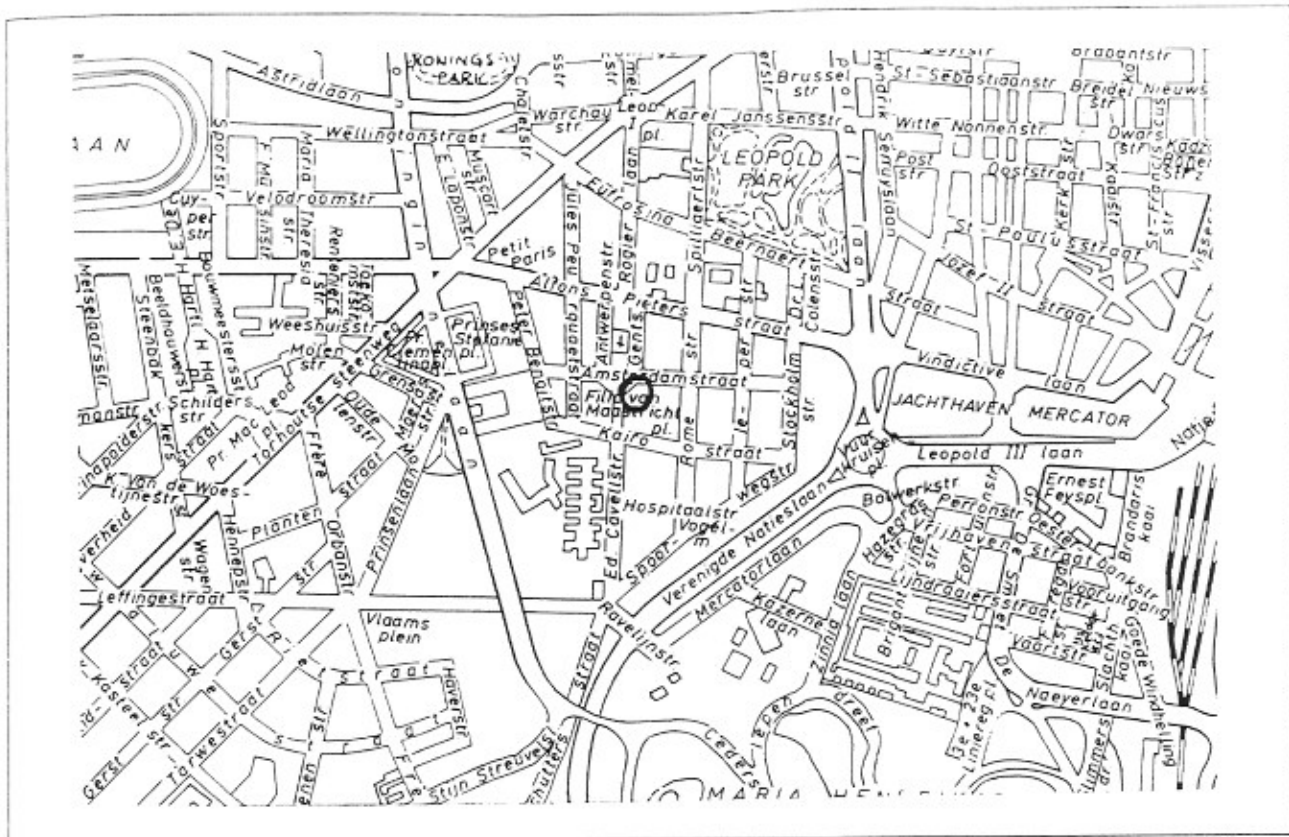
23) Professor Judaïstiek en Semitische talen aan de universiteiten van Gent en Luik.

24) Gebouwd door Solomon, de zoon van David.

25) Toen werd de eerste tempel volledig verwoest.

26) Toen de joden uit hun ballingschap terugkeerden, werd de tweede tempel opgetrokken. Herodes de Grote liet dit gebouw totaal vernieuwen. Het werd verwoest door de Romeinse legioenen, o.l.v. Titus in 70 na Christus. Alleen de "klaagmuur" is overgebleven.

27) Hotel "Frank", Louizalaan 38 en Hotel "Reinsberg", Van Iseghemlaan

- In 1873 stond de Belgische staat een terrein van 800 m² af aan de stad Oostende om er een synagoge op te richten. Dit terrein (lot 36) was gelegen in de Albertstraat, ten noorden van de doorgetrokken Keizerskaai²⁸.

Hoewel een lid van de familie Rothschild uit Frankfurt 20.000 mark schonk, kwam het project niet van de grond. Men moest dus uitzien naar een andere oplossing. Een bijgebouw van het koninklijk paleis in de Langestraat werd omstreeks 1890 ingericht als gebedshuis. Daar konden een honderdtal gelovigen de diensten volgen. Een aantal jaren later werd de synagoge geïnstalleerd in een woning in de Christinastraat.

Deze oplossingen waren niet zo uitzonderlijk, want alle Belgische synagogen die kort na de onafhankelijkheid ontstonden, vonden onderdak in bestaande gebouwen die bij koninklijke voorspraak of op privé-initiatief waren verworven.

- In 1906 stelde de stad een nieuw bouwterrein ter beschikking. Het was gelegen in de Sportstraat, nabij de Wellingtonrenbaan en het had een oppervlakte van 330 m².

Een jonge architect (Joseph Delange) tekende

een ontwerp dat begroot werd op 121.304,40 frank.

De stad en de staat schonken elk 15.000 frank. De rest van het geld probeerde men bijeen te krijgen door een inschrijving. Hieraan werd o.a. deelgenomen door M. Marquet (10.000 fr.) en door heel wat joodse toeristen.

Ook ditmaal liepen de bouwplannen met een sisser af. De Bestendige Deputatie van West-Vlaanderen weigerde om subsidies toe te kennen. Bovendien was de Israëlitische Gemeenschap ook wel niet bepaald enthousiast te noemen over de ligging van het terrein. De gelovigen, die in de handelswijken rond de markten leefden, zouden een te grote afstand moeten afleggen om de diensten bij te wonen.

2.2.2. Start van de bouw

- Uiteindelijk besliste de Israëlitische Gemeente om zelf een terrein aan te kopen. De keuze viel op een perceel van 350 m² aan het Filip van Maestrichtplein. Joseph Delange bracht aan zijn oorspronkelijk ontwerp enkele vereenvoudigingen aan.

²⁸) De huidige Vindictivelaan

Het bestek dat hierdoor 87.324,81 frank bedroeg, werd bij K.B. van 10 februari 1910 goedgekeurd.

- Aannemer Brys startte vrijwel onmiddellijk met de bouw. De inhuldiging kon al gebeuren op 29 augustus van het daaropvolgend jaar (of volgens de Hebreeuwse kalender op 5 Eloul 5671²⁹). Le Carillon vermeldt in dit verband dat de Heilige Schriften in processie werden binnengebracht door de opperrabbin van België, de voorzitter van de Israëlitische Gemeente van Oostende en M. Tedesco (een bekend figuur in de Franse kunstkringen).

2.2.3. De architect: Joseph Delange (Amsterdam 18/04/1883 - Antwerpen 28/01/1948)

Toen hij aan zijn project in Oostende begon, was hij pas 25 jaar. Hij stond hiermee aan de start van een bloeiende carrière als architect in dienst van de Israëlitische Gemeenschap.

In 1926 werd hij tot Belg genaturaliseerd.

Naast het gebouw in Oostende ontwierp hij nog drie andere synagogen³⁰. Hij tekende eveneens de plannen van een aantal burgerhuizen en voerde ook bedrijfsprojecten uit. Hij verleende zijn medewerking aan tentoonstellingen in Brussel, Antwerpen en zelfs New York³¹.

2.2.4. Uitzicht

De architect vond zijn inspiratie in de toenmalige Duitse synagoge-architectuur. De voorgevel lijkt heel sterk op het middenfront van de orthodoxe synagoge van Frankfurt.

Dit mooi ogend gebouwtje is de enige synagoge in België waarvan de portiek op tien zuilen³² staat. De geleding van de geveltop loopt door over het radvenster³³. De gevel vertoont een vlak behandeld natuurstenen parement³⁴. De kapitelen en de casementen³⁵ zijn versierd met gestileerd blad- en rankwerk naar Byzantijns en Vroegromaans model. Boven de luifel prijkt er een Davidster.

2.2.5. Interieur

- Het gebouw bestaat uit één beuk met een absis³⁶ en een ingekast voorportaal onder de damesgalerij³⁷.

- In de hal treffen we een rond wasbekken aan. Een dergelijk type vinden we in geen enkele andere Belgische synagoge.

- Aanvankelijk was de gebedsruimte wit bepleisterd. In 1995 heeft men de muren herschilderd in crèmekleur; voor de in de steen verwerkte versieringen werd een iets donkerder tint gebruikt. Persoonlijk vind ik het een heel geslaagde vernieuwing.

Zoals in alle synagogen heeft men overvloedig voor verlichting gezorgd. De lampen en de grote kroonluchter zijn trouwens nog originele stukken. Binnen afzienbare tijd zal men de elektrische leidingen, die dateren uit 1911, vernieuwen. De vloer is gemaakt van mozaïek, die volgens kenners van een heel goede kwaliteit is.

Het jodendom beschouwt beelden als uitingen van afgoderij. Je zult er dan ook nooit aantreffen in een synagoge.

- Het gebouw heeft verder nog een paar plaatsen die bedoeld zijn om te vergaderen of eventueel te studeren. Er is ook een mikva, een rituele badplaats. Een vrouw neemt hier een bad vóór ze huwt en zeven dagen na het einde van haar menstruatie. Mannen kunnen zich hier eveneens komen reinigen. Orthodoxe joden

29) De joodse jaartelling begint vanaf de schepping van de wereld. Op basis van de bijbelse chronologie zou dat in het jaar 3760 voor onze jaartelling geweest zijn.

30) Twee in Antwerpen (Hoveniersstraat 31 en Van den Nestlei 2) en één in Brussel (Kliniekstraat 67).

31) Naam van deze tentoonstelling: "Old Europe".

32) Verwijst naar de 10 geboden.

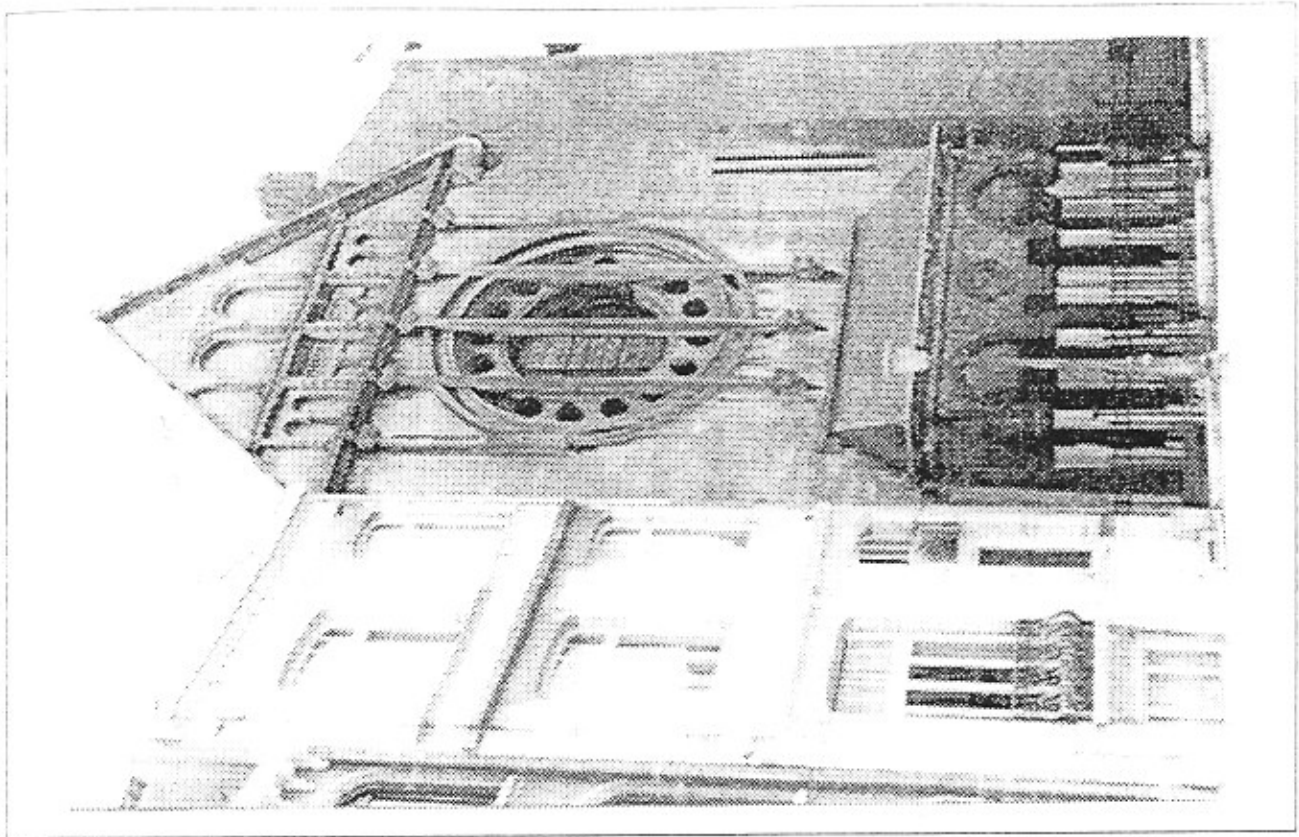
33) Cirkelvormig venster dat in sectoren is verdeeld.

34) Stenen buitenbekleding van muren.

35) Verdiept veld in metselwerk.

36) Uitbouw

37) In orthodoxe synagogen zitten mannen en vrouwen gescheiden. In sommige gevallen (zoals in Oostende) is er een speciale galerij voorzien voor vrouwen.

dompelen nieuw vaatwerk altijd eerst onder in de mikva, vóór ze het gebruiken. In Oostende is de mikva in onbruik geraakt. Er zijn zelfs plannen om die plaats een andere bestemming te geven.

2.2.6. Rituele voorwerpen + symboliek

BIMA

De Oostendse synagoge is ingericht naar orthodox model. Dit betekent dat er in het midden een verhoging is (bima), die herinnert aan het altaar uit de tempel van weleer. Op de bima staat een lessenaar waaraan de schriftrollen gelezen worden.

ARK

Vooran vinden we de Ark (Aron Hakodesj), die naar Jeruzalem gericht is. Voor deze ingebouwde kast hangt een gordijn (een parochet). In Oostende zijn hierop een davidster en twee Hebreeuwse letters geborduurd. Erboven is er een afbeelding van de twee stenen tafelen van Mozes te zien.

THORA

- De Ark is een enorm belangrijk onderdeel

omdat de rollen van de thora erin bewaard worden. De thora (of in het Grieks "pentateuch") bevat de eerste vijf boeken van het Oude Testament. Met de rollen gaat men uiterst respectvol om. Zo wordt bijv. een versleten exemplaar nooit opgebrand of achteloos weggegooid, maar eerbiedig begraven.

- De pentateuch wordt nog steeds volledig met de hand overgeschreven. Dit werk wordt uitgevoerd door een ervaren schrijver, een zogenaamde "sofeer". Hij gebruikt hiervoor perkament, een pen en inkt. Het perkament is afkomstig van de huid van een rein dier. Dit geldt ook voor de pezen die nodig zijn om de ca. 40 vellen (met 200 kolommen van 40 à 60 regels) aan elkaar te naaien.

De strook die men bekomt, is meer dan 30 meter lang. Om er vlot mee te kunnen werken, wordt hij aan de uiteinden vastgemaakt aan twee houten staven. Men kan nu gemakkelijk het perkament op- en afrollen tot bij de tekst die men nodig heeft. De pen is nog altijd een ganzen- of kalkoenveer. De zwarte, blinkende inkt wordt door de sofeer eigenhandig vervaardigd naar een oud recept op basis van braambessen.

Wanneer de sofeer tijdens het kopiëren het woord "Jahwe" aantreft, moet hij zich eerst gaan reinigen in de mikva. Pas daarna kan hij weer verder schrijven.

Hij moet uiterst nauwkeurig te werk gaan. Volgens de traditionele opvatting dicteerde Jahwe elk woord aan Mozes. Vermits men aan het woord van God geen jota mag veranderen, mag er in de pentateuch dan ook geen enkele fout binnensluipen.

De lectuur is zo ingedeeld dat in één jaar tijd de vijf boeken aan de beurt komen.

Om er zich van te vergewissen dat alle letters nog duidelijk zijn, laat men regelmatig een stukje voorlezen door een kind dat nog geen thorateksten uit het hoofd kent.

- Na de Tweede Wereldoorlog stelde men in de Oostendse synagoge vast dat de thora verdwenen was. Jacques Kalter schreef toen Amerikaanse vrienden om hulp. Zij stuurden hem vijf rollen uit New York.

JAD

De rollen worden bewaard in een koker, die gewikkeld is in een met borduurwerk versierde hoes. Aan de hoes hangt ook een jad: een staafje dat uitloopt in een handje en dat gebruikt wordt bij het lezen van de thora³⁸. Het perkament mag immers niet met vingers aangeraakt worden.

SJOFAR

- De sjofar of ramshoorn is een instrument dat vervaardigd wordt uit de hoorn van een ram of bok. Men gebruikt het om de gelovigen op te roepen tot bezinning of ook wel om heel belangrijke gebeurtenissen aan te kondigen. De sjofar speelt een grote rol op Rosj Ha Sjana (het joodse nieuwjaar)³⁹.

- Meestal ligt het instrument in een kast die op de bima staat. In Oostende bewaart men het in de Ark.

NER TAMIED

Om de gelovigen eraan te herinneren dat God voor altijd en eeuwig bij ons is, brandt boven de Ark een ner tamied (= "eeuwig licht")

KIPA + TALLIET

- Achteraan de gebedsruimte staat een kast waarin niet alleen oude boeken, maar ook een paar kipa's (=keppeltjes) en gebedsmantels bewaard worden.

Elke man die de synagoge binnenkomt (hetzij als gelovige, hetzij als geïnteresseerd bezoeker), moet een keppeltje op het hoofd zetten. Het is een teken van eerbied voor de schepper en het vormt als het ware een koepel die het aardse van het hemelse scheidt.

- De talliet (gebedsmantel) is alleen bestemd voor de gelovige mannen. Onderaan zijn kwas-ten (tsilsit) bevestigd die verwijzen naar de 613 punten van de Wet. De mantel wordt gedragen gedurende de dienst en bij het bidden van het ochtendgebed thuis.

TEFFILIN

Tijdens de dienst en het ochtendgebed heeft de gelovige man ook de teffilin of gebedsriemen om: zwarte, leren kubusjes, voorzien van een lange riem.

De doosjes bevatten stukjes perkament waarop een met de hand geschreven passage uit de Thora staat.

Eén riem wordt rond de voorarm en de hand gewikkeld (dus dicht bij het hart). De andere wordt rond het voorhoofd gesnoerd.

CHOEPA

Onder dit baldakijn nemen bruid en bruidegom plaats tijdens de huwelijksplechtigheid. De laatste joodse bruiloft dateert van vóór WO II.

MENORA

Menora betekent "kandelaar". In EX 25,3-4041 lezen we dat Mozes het bevel kreeg om een zevenarmige kandelaar te maken. Een dergelijk type werd later in de tempel geplaatst.

38) Jad is het Hebreeuwse woord voor "hand"; hiervan is ons werkwoord "jatten" afgeleid.

39) Valt in september-oktober. Dag van inkeer en bezinning. 's Middags gaan de gelovigen naar een stromend water (bron, rivier, zee) om hun zonden af te werpen.

In een synagoge zul je alleen een kandelaar met 6 of 8 armen aantreffen. Men wil wachten tot de Messias komt om de zevenarmige menora opnieuw te gebruiken.

In de Oostendse synagoge staan drie menora's opgesteld. Een ervan staat bij de plaats van de voorzanger. De twee ander hebben een ornamentele functie en zijn een schenking van een trouwe bezoeker.

MEZOEZA

In het voorportaal hangt een mezoëza: een kokertje dat aan een deurpost wordt bevestigd en dat een stukje perkament bevat met een tekst uit de Thora. Bij het binnen- en buitengaan groet men de mezoëza met een handkus.

SHIVITI

Dit is een wandversiering die tegenover de voorzanger wordt geplaatst. Oostende bezit een waardevolle shiviti die nu in bruikleen is gegeven aan het Joods Museum in Brussel. Het betreft een aquarel op perkament van 615 op 420 mm die vervaardigd werd in 1912 door Alter Borenstein. De vertaling van de Hebreeuwse inscriptie luidt als volgt: "Geschonken vanwege de gemeenschap Zhitomir in Jeruzalem voor de nieuwe synagoge van de stad Oostende".

IV AANBEVOLEN LITERATUUR

- Katrien Seynaeve, *Vrede Nu?, Averbode*
Het hoofdpersonage van dit jeugdboek is een joods meisje uit Oostende. Er wordt regelmatig verwezen naar WO II.
- John Gheeraert, *Bericht uit Bredene, De Vries-Brouwers*
In dit boekje probeert de auteur het verblijf van enkele belangrijke joodse emigranten aan de Vlaamse kust te reconstrueren.

V. BRONNEN

1. Mondeling

- Daniël Dratwa, conservator van het Joods museum van België
- Jef Marijsse, actief lid van de Contactgroep Joods-Christelijke betrekkingen van Antwerpen.
- R. Missiaen, lid van de Commissie voor Grafmonumenten
- Koen Verwaerde, diensthoofd kerkhof Stuiverstraat
- Rita Werbrouck, lid van de Commissie voor Grafmonumenten
- Mevr. Wulfowicz, secretaresse van de Israëlitische Gemeenschap van Oostende

2. Schriftelijk

- *L'Echo d'Ostende*, 16/10/1908
- *Le Carillon*, 31/08/1911
- D. Dratwa, *Histoire des juifs à Ostende*, 1983
- *Moderne Encyclopedie van de Wereldliteratuur, De Haan*, 1983, delen 5 + 8 + 10
- *Regards*, n° 142, 1985
- *Belgisch-Israëlitisch Weekblad*, 20/06/1986 (13 sivan 5746)
- Sylvain Brachfeld, *Uw joodse buurman, De Vries-Brouwers*, 1987
- Rabbijn Dr. J. Soetendorp, *Symboliek van de joodse religie, Bzztôh*, 1990
- *Het Nieuwsblad*, 21/11/1990
- E. van Voolen, *Joods leven thuis en in de synagoge, Ten Havel/Baarn*, 1991
- *Monumenten en Landschappen*, jan.-feb. 1993
- Castelló-Kaón, *Joden en Europa, Davidsfonds*, 1994
- Ephraïm Schmidt, *Geschiedenis van de joden in Antwerpen in woord en beeld, De Vries-Brouwers*, 1994
- Rabbi Marc Gellman en Monsignor Thomas Hartman, *Hoe spel je God?, Averbode*, 1996
- *Schatten uit het joodse leven*, catalogus verschenen n.a.v. de gelijknamige tentoonstelling (Joods Museum van België, 1996)
- *De Plate*, mei-juni 1997
- *Register van het Israëlitisch Park (Stuiverstraat, Oostende)*
- *Kroniek van de twintigste eeuw, Elsevier*